

OĞUZCA AĞIZLARINDA K/G > Ç/C DEĞİŞMESİ*

*Talip DOĞAN***

ÖZET

Bilhassa dil, tarih ve folklor araştırmaları başta olmakla birlikte birçok disiplin için önem arz eden ağızlar, diğer lehçe ve ağızlar arasındaki akrabalık ilişkileri ile dilin tarihi gelişimi gibi meselelerin aydınlatılmasında müracaat edilen kaynaklar arasında yer alır.

Günümüzde yazı dilleri ve ağızlarıyla beraber Anadolu, Azerbaycan, İran, Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Kıbrıs, Ege Adaları ve Balkanlar'da kullanılan Türkçe, Oğuzca olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu saha içinde birbirinden farklı bölgelerde konuşurları bulunan Oğuzca ağızlarının, tarihi sebeplerden dolayı bir takım karakteristik özellikleriyle aralarında birlik teşkil ettiği tespit edilmiştir. Ağız bölgelerinde tespit edilen karakteristik özellikler, tasnif çalışmaları ve ağız atlaslarının tertip edilmesinde önem taşımaktadır. Bunun yanında dilin coğrafi durumu, dağılımı ve sınırları hakkında bilgiler sunmaktadır.

Bu çerçevede görülen karakteristik özelliklerinden biri de k/g > ç/c ünsüz değişmesidir. k/g > ç/c ünsüz değişmesi Oğuz sahasında Kosova Türk ağızlarında; Anadolu'da Erzurum, Rize, Trabzon, Malatya-Akçadağ ve Kars-Karapapak ağızlarında; Irak Türk ağızlarında; Azerbaycan'da Şamahı, Kazah (Birinci Şıhlı ve İkinci Şıhlı) ve İsmayilli (Baskal ve Mücü) ağızlarında; Nahçıvan grubu ağızlarında; İran'da Tebriz, Salmas, Urmiye ve Horasan ağızlarında ortaya çıkar. Ağız özelliklerinin, etnik yapıya göre teşekkül ettiği bilim adamları tarafından yapılan çalışmalarda belirtilmektedir. Bu sebeple, k/g > ç/c ünsüz değişmesinin gerçekleştiği ağızların oluşmasında, aynı etnik tabakaya mensup Türk grupları rol almış olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Ağız, Oğuzca ağızları, dil sınırları.

K/G > Ç/C CHANGE IN OGHUZ TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

Dialects which are very important for lots of disciplines especially like history, language and folklore studies are one of the sources applied for enlightening the problems like relationships among dialects and historical development of language.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak. Dilbilim Bölümü, El-mek: dogan.talip@hotmail.com

Today, Turkish language used in Anatolia, Azerbaijan, Iran, North Iraq, North Syria, Cyprus, The Aegean Islands and The Balkans within the written languages and dialects is called as Oghuz Turkish. It has been observed that because of the historical reasons, there is a unity among the Oghuz Turkish dialects in terms of their characteristics. The characteristics observed in these dialect regions are important for classifications and arrangements of dialect atlases. Besides that, they give information about the geographical situation, distribution and limits of language.

In this context, one of the significant voice characteristics is the $k/g > \text{ç}/c$ change. The $k/g > \text{ç}/c$ change appears in Kosova Turkish dialects, in Erzurum, Rize, Trabzon, Malatya-Akçadağ and Kars-Karapapak dialects in Anatolia; in Iraqi Turkish dialects; in İsmayilli (Baskal and Mücü), Kazah (1st Şıhlı and 2nd Şıhlı) and Şamahı in Azerbaijan; in the dialects of Nakhchivan and in Khorasan and Urmiye, Salmas, Tebriz dialects of Iran. It is stated by the scientists that the characteristics of dialect were formed according to the ethnic structure. So the Turkish groups that belong to the same ethnic class must have played a role for the formation of the dialects that $k/g > \text{ç}/c$ change occurred.

Key Words: Dialect, Oghuz Turkish dialects, language boundaries.

İnceleme

Oğuzca, günümüzde yazı dilleri ve ağızlarıyla birlikte Anadolu, Azerbaycan, İran, Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Kıbrıs, Ege Adaları ve Balkanlar'da kullanılır. Bu saha içinde birbirinden farklı bölgelerde konuşurları bulunan Oğuzca ağızlarının, tarihî sebeplerden dolayı bir takım karakteristik özellikleriyle aralarında birlik teşkil ettiği görülmektedir.

Kosova Türk ağızlarında genellikle kelime ve hece başında düz ve yuvarlak ince ünlülerin yanında bulunan ön damak ünsüzleri k ve g , sistemli bir şekilde diş eti ünsüzleri ç ve c 'ye dönüşmektedir. Bu ses değişmesi, Oğuz sahasında ayrıca Anadolu'da Erzurum, Rize, Trabzon, Malatya-Akçadağ ve Kars-Karapapak ağızlarında; Irak Türk ağızlarında; Azerbaycan'da Şamahı, Kazah (Birinci Şıhlı ve İkinci Şıhlı) ve İsmayilli (Baskal ve Mücü) ağızlarında; Nahçıvan grubu ağızlarında; İran'da Tebriz, Salmas, Urmiye ve Horasan ağızlarında tespit edilmiştir.

Bu çalışmada $k/g > \text{ç}/c$ değişmesi¹, tespit edildiği bütün Oğuzca ağızları çerçevesinde ele alınacak ve bu ağızlardaki söz konusu ses değişmesinin bir takım özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

1. Kosova Türk Ağızları

Kosova Türk ağızlarında kelime ve hece başı ile kelime sonunda, ince ünlülerin yanındaki k ve g ünsüzleri, düzenli bir şekilde ç ve c şeklinde değişmektedir. İnce ünlüler bu ağızlarda, hem düz hem de yuvarlak olabilmektedir. $k/g > \text{ç}/c$ değişmesi, Kosova Türk ağızlarının karakteristik özelliklerinden birisi olarak değerlendirilir (Hafız 1985: 127).

¹ Bu yöndeki ses değişmesinin, yukarıda zikredilen ağızların bir kısmında hangi şartlarda ortaya çıktığını konu edinen çalışmalar da bulunmaktadır. bk. Hafız 1985; Başdaş 2003; Gülensoy 2004; Hazar 2012.

k > ç değişmesi

Kelime başında: çeçi < keçi (J, 10), çendi < kendi (J, 10), çes- < kes- (J, 10), çüçük < küçük (J, 10), çüpri < köprü (J, 11), çel < kel (H-II, 226), çışı < kişi (H-II, 226), çirli < kirli (H-II, 237), çefen < kefen (G-I, 119), çüver- < koyver- (J, 11).

Hece başında: aşçer < asker (J, 11), mümçin < mümkün (J, 11), içi < iki (J, 11), türçi < türk (J, 11), şindiçi < şimdiki (H-II, 237), şeçer < şeker (H-II, 238), leçe < leke (H-I, 129), üçüs < öküz (H-I, 129), diçen < diken (G-I, 121).

Kelime Sonunda: meleç < melek (G-I, 122), düç- < dök- (J, 11), ilç < ilk (J, 11).

g > c değişmesi

Kelime başında: cüz < göz (J, 10), cüvercin < güvercin (J, 10), cece < gece (G-I, 119), cit- < git- (H-II, 226), cün < gün (H-I, 129), cüc < güç (J, 10), cüre < göre (J, 10), cül- < gül- (J, 10), ceri < geri (J, 10), ceyik < geyik (J, 10).

Hece başında: hanci < hangi (J, 11), sevcı < sevgi (J, 11), cülce < gölge (G-I, 120), bucün < bugün (G-I, 121).

Hafız, Türkçeden Sırp-Hırvat ve Arnavut dillerine geçen Türkçe kelimelerde de *k/g > ç/c* değişmesi olduğunu kaydeder (Hafız 1996: 226).

2. Anadolu Ağızları**2.1. Trabzon Yöresi Ağızları**

Trabzon yöresinde *k/g > ç/c* değişmesi, Trabzon merkezle birlikte Sürmene, Araklı ve Yomra ağzlarında kelime ve hece başında, düz ve yuvarlak ince ünlülerin yanında tespit edilmiştir (Caferoğlu 1994: 184; Karahan 1996: 100).

k > ç değişmesi

Kelime başında: çiraz < kiraz (C-II, 183), çümler < kimler (C-II, 184), çöy < köy (C-II, 244), çendi < kendi (C-II, 244), çefen < kefen (C-II, 245), çötü < kötü (C-II, 245).

Hece başında: erçeg < erkek (C-II, 242), esçi < eski (C-II, 243), çünçü < çünkü (C-II, 245), baçire < bakire (C-II, 245), çemânçâ < kemeñçe (C-I, 14).

g > c değişmesi

Kelime başında: cüzel < güzel (C-II, 145), celın < gelin (C-II, 147), cel- < gel- (C-II, 148), cöz < göz (C-II, 157), cece < gece (C-II, 157), cibi < gibi (C-II, 243), cit- < git- (C-II, 244), cöyüs < göğüs (C-II, 245), cün < gün (C-II, 245), cändi < kendi (C-I, 14).

2.2. Rize Yöresi Ağızları

k/g > ç/c değişmesi, Rize'nin doğusunda Pazar, Ardeşen ve Fındıklı ağzlarında kelime ve hece başında, hem düz hem de yuvarlak ince ünlülerin yanında yaygın bir şekilde ortaya çıkar (Caferoğlu 1989: 14; Karahan 1996:100).

k > ç değişmesi

Kelime başında: çeman < keman (C-II, 281), çim < kim (C-II, 292), çör < kör (C-II, 293), çöyli < köyli (C-II, 296), çändi < kendi (C-I, 14).

Hece başında: beçar < bekâr (C-I, 14), dönerçen < dönerken (C-II, 301), içen < iken (C-II, 301), içi < iki (C-II, 287), türçi < türk (C-II, 297), yüşçek < yüksek (C-II, 294).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

g > c değişmesi

Kelime başında: cece < gece (C-II, 294), cel < gel (C-II, 259), cibi < gibi (C-II, 288), cit- < git- (C-II, 287), cöm- < göm- (C-II, 296), cömlek < gömlek (C-II, 280), cör- < gör- (C-II, 290), cümiş < gümüş (C-II, 263), cüzel < güzel (C-II, 289).

2.3. Erzurum Yöresi Ağızları

Erzurum'da *k/g > ç/c* değişmesi, daha çok kelime ve hece başında olmak üzere düz ve yuvarlak ince ünlülerin yanında genellikle Trabzon ve Rize yörelerinden gelenlerin yaşadığı Narman ilçesinin bazı köyleri, Tortum ilçesinin güney köyleri, Erzurum merkez ilçesinin Ovacık bucağına bağlı birçok köy ile İspir ilçesinin güney köylerinde (Gemalmaz 1995a: 152, 191) ve Pasinler ilçesine bağlı Surbaha köyünde (Caferoğlu 1995a: 183-190) tespit edilmiştir.

k > ç değişmesi

Kelime başında: çes- < kes- (O, 15), çéf < keyif (Eia-III, 62), çöw < köy (Eia-III, 67), çimse < kimse (Eia-I, 152), çi < ki (Eia-I, 152), çöpek < köpek (C-III, 196), çüçük < küçük (C-III, 196), çörpré < köprü (Eia-III, 205).

Hece başında: zeçi < zeki (O, 15), içi < iki (C-III, 201), devletinçésé < devletinkisi (Eia-I, 91).

Bu değişme, şu örnekte kelime sonunda gerçekleşmiştir: böyüç < büyük (C-III, 184).

g > c değişmesi

Kelime başında: cetir- < getir- (C-III, 183), cöster- < göster- (C-III, 184), ceri < geri (C-III, 184), cözi < gözü (Eia-I, 152), ceçi < keçi (Eia-I, 152), cör- < gör- (Eia-I, 152), céce < gece (Eia-I, 191), cel- < gel- (Eia-I, 191).

Hece başında: ecer < eğer (C-III, 184), bezircan < bezirgân (C-III, 4), cece < gece (C-III, 190), süpürce < süpürge (O, 15).

Gemalmaz (1995a: 25), bu ses değişmesine dayanmak suretiyle Yukarı Karasu ağzılarını; Ovacık-Narman ve Erzurum-Aşkale olarak iki gruba böler.

2.4. Malatya Yöresi Ağızları

Malatya/Akçadağ bölgesinde bilhassa Kadiibrahim, Keklikpınarı, Resuluşağı ve Develi köylerinde kelime ve hece başında ince ünlülerin yanında yer alan *k* ve *g* ünsüzlerinin düzenli bir şekilde *ç* ve *c* ünsüzlerine dönüştüğü belirlenmiştir (Yıldız 1989: 279; Başdaş 1992; Gülseren 2000: 78; Başdaş 2003: 5).

k > ç değişmesi

Kelime başında: çişî < kişî (Akç, 122), çim < kim (Akç, 124), çendi < kendi (Akç, 126), çendir < kendir (Akç, 132), çesek < kesek (Akç, 141).

Hece başında: derçen < derken (Akç, 139), herçes < herkes (Akç, 137), içi < iki (Akç, 139), mahçeme < mahkeme (Akç, 124), sançi < sanki (Akç, 121).

g > c değişmesi

Kelime başında: ciy- < giy- (Mia, 78), cet- < git- (Mia, 78), cel- < gel- (Akç, 120), celın < gelin (Akç, 136), ceri < geri (Akç, 137), cetır- < getir- (Akç, 124), cibi < gibi (Akç, 139), cir- < gir- (Akç, 124).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Caferoğlu (1995b) da “Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar” adlı eserinin ön sözünde Akçadağ’ın bazı köylerinde, $g > c$ değişmesiyle ayrı bir ağız grubu olduğunu ifade eder.

Akçadağ bölgesi ağızlarını ele alan bir diğer çalışma Sinan (1992) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, Akçadağ’ın bazı köylerindeki yaşlı kimselerin ağızında kelime başı g ünsüzünün $g-c$ arası bir ünsüze dönüştüğü bildirilmektedir (Sinan 1992: 38).

3. Irak Türk Ağızları

Irak Türk ağızlarında $k/g > ç > c$ değişmesi, kelime ve hece başında ve kelime sonunda düz ve yuvarlak ince ünlülerin yanında gerçekleşir (Paşayev 2004: 79; Gülensoy 2004: 1289-1298).

$k > ç$ değişmesi

Kelime başında: çöbeç < göbek (G-II, 1293), çere < kere (G-II, 1294), çerpüç < kerpiç (G-II, 1294), çüs- < küs- (G-II, 1295), çirpiç < kirpik (G-II, 1295).

Hece başında: şeçer < şeker (G-II, 1296).

Kelime sonunda: béşiç < beşik (G-II, 1297), börç < börk (G-II, 1297), çöbeç < göbek (G-II, 1297), çerpüç < kerpiç (G-II, 1297), pissiç < pisik “kedi” (G-II, 1297).

$g > c$ değişmesi

Kelime başında: cel- < gel- (P, 79), cemi < gemi (P, 79), cözel < güzel (P, 79), cölce, cölce < gölge (G-II, 1293), cücü < gözgü (G-II, 1294).

Hece başında: cücü < gözgü (G-II, 1294).

4. Nahçıvan Grubu Ağızları

$k/g > ç/c$ değişmesi, Nahçıvan grubu ağızlarının karakteristik özelliklerinden birisi olarak dikkat çeker ve bu ağızlarda, genellikle kelime ve hece başında, düz ve yuvarlak ince ünlülerin yanında oldukça yaygındır (Şireliyev 1962b: 50-51).

$k > ç$ değişmesi

Kelime başında: çeçi < keçi (Ş-II, 50), çiçih < küçük (Ş-II, 50), çömek < kömek (Ş-II, 50), çiş < kişi (Ş-II, 50), çöhne < köhne (Ş-II, 50), çirpih < kirpik (Ş-II, 50), çülfet < külfet (Ş-II, 50), çörpi < köprü (Ş-II, 50), çöyneh < köynek (Ş-II, 50), çilse < kilise (Ş-II, 50).

Hece başında: çüçe < küçe “sokak” (Ş-II, 50), höcümet < hükümet (Ş-II, 50), çünçi < çünkü (Ş-II, 50), héçaye < hikâye (Ş-II, 50).

Hece sonunda: böyüç < büyük (Ş-II, 50).

$g > c$ değişmesi

Kelime başında: cence < Gence (Ş-II, 50), céd- < git- (Ş-II, 50), cül- < gül- (Ş-II, 50), cilas < gilas “kiraz” (Ş-II, 50), cöver- < göver- (Ş-II, 50), cör- < gör- (Ş-II, 50), cöy < göy “mavi” (Ş-II, 50), cöster- < göster- (Ş-II, 50).

Hece başında: hencama < hengâme (Ş-II, 50), yadicar < yadigâr (Ş-II, 50).

5. Azerbaycan Ağızları

5.1. Şamahı Ağzı

Şamahı ağızında $k/g > ç/c$ değişmesi, kelime başında ince ünlülerin yanında gerçekleşir (Şireliyev 1962a: 83).

***k > ç* değişmesi**

Kelime başında: çim < kim (Ş-I, 83), çel < kel (Ş-I, 83), çiçik < küçük “küçük” (Ş-I, 83).

***g > c* değişmesi**

Kelime başında: cül < gül (Ş-I, 83), cel- < gel- (Ş-I, 83).

5. 2. Kazah Ağzı

k/g > ç/c değişmesi Kazah (Birinci Şıhlı ve İkinci Şıhlı) ağzında, kelime başında düz ve yuvarlak ince ünlülerin yanında ortaya çıkar (Rüstemov vd. 1967: 34).

***k > ç* değişmesi**

Kelime başında: çeş- < keç- “geç-” (R-Ş, 34), çeçen il < keçen il “geçen yıl” (R-Ş, 34), çüleñ < külek (R-Ş, 34).

***g > c* değişmesi**

Kelime başında: cümüş < gümüş (R-Ş, 34), cülle < gülle (R-Ş, 34), cilas < gilas “kiraz” (R-Ş, 34), cilenar < gilenar “vişne” (R-Ş, 34), cün < gün (R-Ş, 34), cülüstan < gülüstan (R-Ş, 34).

5. 3. İsmayilli Ağzı

İsmayilli (Baskal ve Mücü) ağzında *k/g > ç/c* değişmesi, kelime başında ince ünlülerin yanında görülür (Şireliyev 1962b: 51).

***k > ç* değişmesi**

Kelime başında: çim < kim (Ş-I, 83), çel < kel (Ş-I, 83), çiçik < küçük (Ş-I, 83).

***g > c* değişmesi**

Kelime başında: cel < gel (Ş-I, 83), cül < gül (Ş-I, 83).

6. İran Türk Ağzları**6. 1. Tebriz Ağzı**

k/g > ç/ç değişmesi Tebriz ağzında, kelime başında ince ünlülerin yanında göze çarpar (Memmedov 1988: 102).

***k > ç* değişmesi**

Kelime başında: çiçix < küçük “küçük” (M, 102), çézaba < kecave “kutu” (M, 102).

6. 2. Salmas Ağzı

Salmas ağzında *k* ve *g* ünsüzleri, kelime ve hece başında düz ve yuvarlak ince ünlülerin yanında *ç* (*k-ç* arası ünsüz) ve *ğ* (*g-c* arası ünsüz) ünsüzlerine dönüşür. Hatta düz ve yuvarlak ince ünlülerin yanındaki bütün *k/g* ünsüzleri, sistemli bir şekilde yerini *ç/ğ* ünsüzlerine bırakmış durumdadır (Gökdağ 2006: 115-116).

***k > ç* değişmesi**

Kelime başında: kişi < kişi (Slm, 175), kül < kül (Slm, 179), kim < kim (Slm, 181), kes- < kes- (Slm, 204), kenar < kenar (Slm, 206), kiçiñ < küçük (Slm, 207), ki < ki (Slm, 209), köy < köy (Slm, 211).

Hece başında: yeke < yeke “iri” (Slm, 203), iki < iki (Slm, 203), tike < tike (Slm, 205), mümkün < mümkün (Slm, 207), çek- < çek- (Slm, 207), tökül- < dökül- (Slm, 212).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

g > ğ değişmesi

Kelime başında: ğün < gün (Slm, 181), ğéd- < git- (Slm, 183), ğül < gül (Slm, 195), ğine < gine, gene (Slm, 195), ğir- < gir- (Slm, 196), ğéş- < geç- (Slm, 196), ğötür- < götür- (Slm, 197), ğereh < gerek (Slm, 197), ğöy < gök (Slm, 201), ğéç- < geç- (Slm, 203).

Hece başında: ğétġinen < gétġinen “git” (Slm, 200), Çeġgel < çengel (Slm, 252), öġged- < öġret- (Slm, 258).

Benzer değişmeyi (*g > ğ*), Trabzon ağızında da yer yer görmek mümkündür: ğöl “göl”, ğavur “gâvur” (Gökdağ 2006: 116).

6. 3. Urmiye Ağızları

Urmiye ağızlarında bu ünsüz değişmesi, iki surette ortaya çıkar:

Birincisi; bazı örneklerde *k/g > ç/c* değişmesi, yaygın olmamakla birlikte, kelime başında düz ve yuvarlak ince ünlüler yanında (*g > c* değişmesi ince *a* yanında) tam olarak gerçekleşmiş biçimde görülür (Doğan 2010: 84-85).

k > ç değişmesi

Kelime başında: çičih < küçük (Urm, 464), çişmiş < kişmiş “kuru üzüm” (Urm, 252).

g > c değişmesi

Kelime başında: cavur < gâvur (Urm, 340).

İkincisi; Urmiye ağızlarında *k* ve *g* ünsüzleri, Salmas ağızında olduğu gibi, daha çok, *k* ve *ç* arasında duyulan *κ* (*k-ç* arası ünsüz) ile *g* ve *c* arasında duyulan *ġ* (*g-c* arası ünsüz) ünsüzlerine dönüşür (Doğan 2010: 84-85). Bu değişme, kelime ve hece başı ile hece sonunda, genellikle ince ünlülerin yanında meydana gelir.

k > κ değişmesi

Kelime başında: kim < kim (Urm, 248), ket < kent “köy” (Urm, 249), kilid < kilit (Urm, 250), kimin < kimin (Urm, 261), kilim < kilim (Urm, 302), ki < ki (Urm, 304), keser < keser (Urm, 403), kiÇiydix < küçüktük (Urm, 410), kütder < Kürtler (Urm, 403).

Hece başında: ikisi < ikisi (Urm, 247), tekin < tekin “gibi” (Urm, 248), évdeki < evdeki (Urm, 304), tikerdile < dikediler (Urm, 306), ekerix < ekeriz (Urm, 403), türkiye < Türkiye (Urm, 406), önku < onunki (Urm, 404), mümkün < mümkün (Urm, 261).

Hece sonunda: éşikde < eşikde (Urm, 248), sekķiz < sekiz (Urm, 295), tük’di < Türk’tü (Urm, 308), yéksere < yeksere (Urm, 402).

g > ġ değişmesi

Kelime başında: ġör- < gör- (Urm, 247), ġene < gene (Urm, 249), ġemi < gemi (Urm, 344), ġün < gün (Urm, 402), ġetir- < getir (Urm, 402), ġereh < gerek (Urm, 403), ġözel < güzel (Urm, 403), ġöyÇeh < gökçek (Urm, 403), ġötür- < götür- (Urm, 406), ġel- < gel- (Urm, 473).

Hece başında: eġer < eger (Urm, 250), buġün < bugün (Urm, 261), özġe < özge (Urm, 402), yazġinen < yazġinen (Urm, 406), véġinen < verginen (Urm, 406).

6. 4. Horasan Türkçesi

Horasan Türkçesi, İran’ın kuzeydoğusunda, Horasan eyaletinde, Türkmenistan sınırında ve Özbekistan sınırındaki Amu Derya’nın biraz doğusunda yaklaşık 1,5 milyon insan tarafından konuşulmaktadır. Şayet, Eski Sovyetler Birliği ile Afganistan sınırındakiler de buna eklendiği

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

takdirde konuşur sayısı 2 milyonu bulmaktadır. Dil özellikleri bakımından ise Türkmençe ile Azerbaycan Türkçesi arasında yer almakla birlikte, genetik olarak Türkmençeye daha çok yakındır. Bu durum, kendisini uzun ünlülerin varlığı ve bar-, bol- fiillerinde görüldüğü üzere kelime başında b- ünsüzünün korunmasıyla göstermektedir (Tulu 2005: 1-2).

k/g > ç/c değişmesi Horasan Türkçesinde, yer yer kelime başında ince ünlülerin yanında tespit edilmiştir (Doerfer 1978: 127-128).

k > ç değişmesi

Kelime başında: çirpi < kirpi (D, 147), çışmış < kişmiş “kuru üzüm” (D, 147), çise < kese “çanta” (D, 147).

g > c değişmesi

Kelime başında: cendi < kendi (D, 148), cel- < gel- (D, 148).

Sonuç

Bir bölgenin ağız yapısı, oradaki yerleşik etnik tabakaya bağlı olarak teşekkül eder. Dolayısıyla belirli özelliklere sahip kimi ağızların yahut bu ağızları birbirinden ayıran özelliklerin hangi Oğuz boyuna ait olduğunu, ana hatlarıyla tayin etmek mümkündür².

Oğuz sahasında asırlar boyunca etnik yapının harmanlanmış olduğu malumdur. Fakat bir taraftan da buradaki etnik unsurlar, kendilerine mahsus ağız özelliklerini muhafaza etmişlerdir. Bir ağız bölgesinde, herhangi bir gramer şekli için farklı yapıların yan yana bulunması bu tutumun göstergesidir. Németh (1983: 160-161), dilsel ölçütlerden yola çıkarak, Kuzeydoğu Anadolu ağızları ile Batı Rumeli ağızları³ arasında bir bağ olduğunu belirtmektedir. Bu suretle Batı Rumeli Türklerinin etnik temelini, Kuzeydoğu Anadolu Türklerine dayandır:

“Ama, açıktır ki Batı Rumeli ağızlarının karakteristik çizgilerinin bir bütün olarak ve ayrıntılarda bize çok şey anlatan çakışması, hiçbir yerde Kuzeydoğu Anadolu’da olduğu ölçüde görülmez. Kuzeydoğu Anadolu’nun kimi ağızları-örneğin Sürmene Ağzı ve Kars ili Afşarlarının ağızı-konferansımızdan da ortaya çıktığı gibi-Batı Rumeli ağızlarına sınıksı bağlıdır. Batı Rumeli ağızlarının anayurdu Trabzon, Rize, Çoruh ve Kars’tır... Osmanlılar XV. yüzyılda egemenliklerini Anadolu’nun kuzeydoğu bölgelerine yaydılar ve buradaki Müslüman, yani Türk öğelerini, muhtemelen değişik dönemlerde, Batı Rumeli’ye yerleştirdiler. Batı Rumeli ve Kuzeydoğu Anadolu ağızlarının benzerliği ancak bununla açıklanabilir”.

Burada, (Németh’in, Batı Rumeli ağızlarının menşeyini tarihî süreci de referans alarak Kars ili Afşarlarına bağlaması dolayısıyla) Urmiye ve Salmas bölgelerindeki Türklüğün esasını, Afşarların teşkil ettiğini belirtmek yerinde olacaktır (Kafalı 1972: 41; Sümer 1999: 293-300)⁴.

Gülensoy (2004), V. Uluslararası Türk Dili Kurultayında sunduğu tebliğinde *k/g > ç/c* değişmesinin Kars-Karapapaklarında da bulunduğunu söyler⁵. Bu ünsüz değişmesinin ortaya çıktığı

² Bu durum, ağız özellikleri ile etnik yapı arasındaki bağın varlığını ele çalışmalarla da desteklenmektedir. bk. Korkmaz 1964; Korkmaz 1965; Korkmaz 1971; Yıldırım 2002.

³ Németh (1983) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre Kosova Türk ağızları Batı Rumeli ağızlarına dâhildir.

⁴ Evliya Çelebi; Afşarların, Sehent ve Salmas ile birlikte daha çok Urmiye’de yaşadıklarını nakleder. XIX. asır seyyahlarından Lady Shell, Urmiye’de Afşarların sayısını yedi bin ev olarak dile getirmektedir. Faruk Sümer ise İran’daki Afşar topluluğunun Anadolu ve Halep’ten göç eden Afşarlardan mürekkep olduğunu belirtir. bk. Uzun 2002: 653-655.

⁵ çışi < kişi (Derleme Sözlüğü C: 3).

yerlerden biri olan Azerbaycan'ın Kazah bölgesinde, yine Karapapak Türklerinin yaşadığı bildirilmektedir (Kafalı 1972: 41).

Gemalmaz (1995a: 191), (Fahrettin Kırzioğlu'ndan naklen); $k/g > \text{ç/c}$ değişmesinin gerçekleştiği yörelerde yaşayan halkın, Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1535'te Tebriz'den getirilen Akkoyunlu Türkmenleri olduğuna dikkat çeker. Bu değişimin, bugün, 1501-1502'de Tebriz'den Yavuz Sultan Selim'e sığınıp Trabzon ile Rize arasında iskân ettirilen Akkoyunlular gibi Tebriz'deki Türkmenlerin ağızlarında da yer aldığını dile getirir. Bununla birlikte, Malatya-Akçadağ'da yaşayan halkın dedelerinin de, yöredeki yaşlı kişilerin rivayetlerine göre, Doğu Karadeniz bölgesinden geldiği ifade edilmektedir (Başdaş 2003: 2).

İskân politikası, göç gibi daha birçok sebeplerle ağız sınırlarının değişebildiği göz önüne alınınca Oğuz sahasında $k/g > \text{ç/c}$ değişmesinin gerçekleştiği ağızların oluşmasında, ortak etnik tabakaya mensup Türk gruplarının pay sahibi olduğunu söylemek mümkündür⁶.

Ağız bölgelerinde tespit edilen karakteristik özellikler, tasnif çalışmaları ve ağız atlaslarının tertip edilmesinde de önem taşır. Ayrıca; dilin coğrafi durumu, dağılımı ve sınırları hakkında bilgi verir. Elbette bunun için, yaşayan ağızlar tamamıyla bir an önce derlenip kayıt altına alınmalı ve dil özellikleri bakımından incelenmelidir.

Bir dilin tabii sınırlarının, siyasî sınırlarla ifade edilemeyeceğini bilimsel veriler tanıklamaktadır. Örnek olarak, bugün, ülkemizin Doğu Anadolu bölgesindeki Kars ve Erzurum ağızları başta olmak üzere kimi ağızların, Azerbaycan sahasındaki ağızlarla olan ortaklığı bilinmektedir. $k/g > \text{ç/c}$ değişmesi de sözü edilen yerler için belirleyici bir özellik değerindedir ve bu yönüyle farklı siyasî sınırlar içindeki ağızları birbirine bağlamaktadır. Buradan hareketle, Oğuz sahasındaki Türk ağızları için hazırlanacak ağız atlasında bu ünsüz değişmesinin bir ölçüt olabileceğini kaydetmek uygun olur.

Çeviri Yazı İşaretleri

ä	a-e arası yarı kalın ünlü
é	kapalı e
Ç	ç-c arası ünsüz
ġ	g-c arası ünsüz
κ	k-ç arası ünsüz
ĥ	sızıcı ön damak h ünsüzü, (k-h arası)
x	art damak h ünsüzü

KAYNAKÇA

Akç: BAŞDAŞ Cahit (1992). **Akçadağ Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözdizimi)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

⁶ Günay (1978: 88), Rize yöresindeki bu ses değişmesini Lazca tesirine bağlar; ama $k/g > \text{ç/c}$ değişmesinin Oğuz sahasındaki uzandığı yerlere bakıldığında sözü edilen iddianın izahı zorlaşmaktadır.

- BAŞDAŞ Cahit, “Anadolu ve Kosova Türk Ağızlarında g > c, k > ç Değişmeleri”, **TDAY-Belleten 1999/I-II**, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 1-7.
- C-I: CAFEROĞLU Ahmet, “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Konson Değişmeleri”, **TDAY Belleten 1963**, TDK Yayınları, Ankara 1989, s. 1-33.
- C-II: CAFEROĞLU Ahmet, **Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- C-III: CAFEROĞLU Ahmet, **Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yayınları, Ankara 1995a.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yayınları, Ankara 1995b.
- D: DOERFER Gerhard, “Das Chorasantürkische”, **TDAY Belleten 1977**, TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 127-204.
- Eia-I: GEMALMAZ Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) I**, TDK Yayınları, Ankara 1995a.
- Eia-III: GEMALMAZ Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) III**, TDK Yayınları, Ankara 1995c.
- GEMALMAZ Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) II**, TDK Yayınları, Ankara 1995b.
- G-I: GÜLENSOY Tuncer, “Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, **TDAY-Belleten 1984**, TDK Yayınları, Ankara 1984, s. 87-147.
- G-II: GÜLENSOY Tuncer, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında G/K > C/Ç Değişmesi”, **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 1289-1298.
- GÜNAY Turgut, **Rize İli Ağızları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.
- HAZAR Mehmet, “Irak Erbil Türkmen Ağzında G > C Ünsüz Değişmesi”, **Diyalektolog Ağz Araştırmaları Dergisi**, Yaz 2012, Sayı 4, s. 47-51.
- H-I: HAFİZ Nimetullah, “Kosova Türk Ağızlarında k > ç ve g > c Ünsüz Değişmeleri”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi-Tebliğler**, TDK yayınları, Ankara 1985, s. 127-129.
- H-II: HAFİZ Nimetullah, “Kosova Türk Ağızlarında Çekim ve Yapım Ekleri”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi (1988/1996)**, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 225-249.
- J: JABLE Ergin (2010). **Kosova Türk Ağızları (İnceleme-Metin Sözlük)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- KAFALI Mustafa, “Azerbaycan ve Azeri Türkleri”, **Töre**, Eylül, S. 16, Ankara 1972, s. 35-45.
- KARAHAN Leylâ, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- KORKMAZ Zeynep, “Bartın ve Yöresi Ağızları Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, C. I/1, Ankara 1964, s. 103-141.
- KORKMAZ Zeynep, “Bartın ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması”, **Türkoloji Dergisi**, C. II/1, Ankara 1965, s. 265-287.
- KORKMAZ Zeynep, “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu”, **TDAY-Belleten 1971**, TDK Yayınları, Ankara 1971, s. 21-32.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- M: MEMMEDOV Meherrem, “Tebriz Dialektinin Esas Fonetik Hususiyetleri”, **Edebiyat-Dil-İncesenet**, S. 3, Bakı 1988, s. 99-104.
- Mia: GÜLSEREN Cemil, **Malatya İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük Ve Dizinler)**, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- NÉMETH Gyula, “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, **TDAY-Belleten 1980-1981**, TDK Yayınları, Ankara 1983, s. 113-167.
- O: OLCAY Selahattin, **Erzurum Ağızı (İnceleme-Derleme-Sözlük)**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- P: PAŞAYEV Gazanfer vd., **İrak Türkmen Lehçesi**, Elm, Nurlan, Bakı 2004.
- R-Ş: RÜSTEMOV R. E.-M. Ş. Şireliyev, **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, Bakı 1967.
- SIm: GÖKDAĞ Bilgehan A., **Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, Karam Yayınları, Çorum 2006.
- SİNAN Ahmet Turan (1992). **Akçadağ, Doğanşehir ve Darende Ağızları (Fonetik ve Morfolojik İnceleme)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- SÜMER Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları**, TDAV Yayınları, İstanbul 1999.
- Ş-I: ŞİRELİYEV M. Ş., **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, Bakı 1962a.
- Ş-II: ŞİRELİYEV M. Ş., **Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, Bakı 1962b.
- TULU Sultan, **Horasandan Masallar ve Halk Hikâyeleri**, Ürün Yayınları, Ankara 2005.
- Urm: DOĞAN Talip (2010). **Urmiye Ağızları**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.
- UZUN Enver “İran Avşarları”, **Türkler**, C. 20, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 652-657.
- YILDIRIM Faruk, “Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği”, **Türkbilig**, (2), 2002, s. 136-153.
- YILDIZ Osman, “Keklik Pınarı'nın Ağız Özellikleri”, **III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu. Tebliğler. Malatya, 19-21 Ekim 1988. (haz. Mehmet Yardımcı, Tahir Kutsi Makal)**, İnönü Üniversitesi, Malatya 1989, s. 277-281.

Genel Ağ Kaynakları

<http://tdkterim.gov.tr/ttas/> (02.4.2013)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

